

No: 218 – Mahreç İşareti

GÖYNÜK TOKALI ÖRTME

Tescil Ettiren

GÖYNÜK BELEDİYESİ İKTİSADİ KAMU İŞLETMESİ

Bu coğrafi işaret, 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanununun Geçici 1 inci Maddesi uyarınca Mülga 555 sayılı Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname kapsamında 15/05/2015 tarihinden itibaren korunmak üzere 18/09/2017 tarihinde tescil edilmiştir.

Tescil No	: 218
Başvuru Tarihi	: 15.05.2015
Başvuru No	: C2015/019
Tescil Ettiren	: Göynük Belediyesi İktisadi Kamu İşletmesi
Tescil Ettirenin Adresi	: Şehit Mehmet Diri İşhamı No: 3 14780 Göynük / BOLU
Coğrafi İşaretin Adı	: Göynük Tokalı Örtme
Ürünün Adı	: Örtme / Örtü
Coğrafi İşaretin Türü	: Mahreç İşareti
Coğrafi Sınır	: Bolu iline bağlı Göynük ilçesi ve ilçeye bağlı köyler
Kullanım Biçimi	: Markalama

Ürünün Tanımı ve Ayırt Edici Özellikleri:

Örtme terimi örtünme eyleminden türetilmiş, yörede örtünmek için kullanılan başörtüsü anlamındadır. Göynük tokalı örtme, dokumacılığın çok uzun yıllardan beri yapıldığı ve geleneksel hale geldiği Göynük'te üretilen, kısa kenarları ve baş üstüne gelen kısmı desenli, iki parça, ince pamuklu bez dokumanın birleşmesinden meydana gelen, kısa kenarlarında kırmızı püsküller bulunan bir örtüdür. Kısa kenar saçaklarına bağlanan kırmızı püsküllere yörede toka denildiği için bu örtülere tokalı örtme denilmektedir. Örtmelerin boyutları, 173 cm boyunda ve en iki parçanın birleşiminden oluştuğu için 92 (46*2) cm ya da 200 cm boyunda ve en iki parçanın birleşiminden oluştuğu için 100 (50*2) cm şeklindedir. Örtmeler birbirinin aynı olan, sadece uzun kenardaki baş üstü deseni farklı olan iki parça halinde dokunur. Parçalar desensiz uzun kenarından süslü dikişle birleştirilerek kullanılır. Zemin bezayağı dokuma örgüsüne sahiptir. Dokuma sıklığı ortalama olarak cm²'de 20 çözü*20 atkı, fitilli çözülerde ise 13-14 çözü arasında. Atkı ve çözü iplikleri 20/1 Ne., kıvrak denilen tek kat bükümlü pamuk ipliğidir. Bu iplik tezgâhtan çıkan dokumanın kendiliğinden kıvrılmasını (bükülü bez şeklini almasını) sağlar. Çözü ve atkı aralarına fitil şeklinde 2-3 katlı kalın beyaz ya da renkli pamuk veya ipek iplikler kullanılabilir. Sadece çözüde fitil kullanılırsa çubuklu (çubuklu) veya fitilli, hem atkıda hem çözüde fitil kullanılırsa çatıklı örtme adını alır. Ürünün en belirgin ayırt edici özelliği toka adı verilen püsküllerdir. Dokumanın kendi kumaşından çıkan püsküller saçak olarak adlandırılırken, yalnızca Göynük yöresinde yapılan tokalar, renkli orlon iplerden yapılarak örtmelere sonradan eklenir.

Bezeme özellikleri:

Örtme bezemeleri teknik ve motif özellikleri bakımından temelde “baş bezemeleri” ve “zemin ve alın bezemeleri” olarak iki gruba ayrılır.

Baş bezemeleri:

Örtmelerin kısa kenarlarında uygulanan ve baş örneği olarak bilinen bordürlerde, atkı yüzü ve atkı bezemeli dokuma tekniği uygulanmaktadır. Yani her motif için farklı renkte atkı, kendi motif sınırları içinde elle geçirilerek doku ve desen meydana getirilmektedir. Ayrıca bu bordürlerde, yatay yönde sınıra yakın iç hat olarak, üç katlı siyah ya da lacivert iplikle oyulgama tekniğinde atkı şerit geçirilir. Yörede kullanılan baş bezeme desenleri, gayıklı baş (kayık), göz, kilim başı - yarım kilim başı, uzun baş (mezar taşı), makasçık, kelebek, gaydırak (kaydırak), çaprazcık (çengel), koyun gözü, mekik baş olarak sıralanabilir.

1 - Gayıklı baş (Kayık): Yatık altıgen içinde kum saati biçimli motif ile yan boşluklarında yer alan gözlerden meydana gelmektedir.

2 - Göz: İç içe geçmiş eşkenar dörtgen biçimli renk halkalarından oluşmaktadır. Göz motiflerinin ara boşluklarında dörtlü benekler bulunmaktadır.

3 - Kilim başı - Yarım kilim başı: Ortasında göz şeklini çevreleyen basamaklı üçgenlerin üst üste sıralanmasından meydana gelen altıgen çerçeveli şekildir. Bu motif bazen tam simetrik düzende tamamlanmış, bazen de altıgen oluşturulmadan asimetrik biçimli yarım olarak uygulanmaktadır.

4 - Uzun baş (Mezar taşı): Enine geniş bir altıgen içinde, ortada yer alan bir eşkenar dörtgenin iki yan köşesinden çıkan yatay orta eksene bağlı, içe kıvrılan iki koldan meydana gelen bir desendir. Motif sınırları içinde kalan üçgen boşluklar farklı renkte doldurulmaktadır.

5 - Makasçık: Diyagonal yönde birbirini kesen iki çubuk ve ara boşluklarında yer alan göz motiflerinden meydana gelmektedir.

6 - Kelebek: Diyagonal yönde birbirini kesen iki çubuğun meydana getirdiği üçgen dolgular kanat şeklindedir; yatay yönde meydana gelen eşkenar dörtgen biçimli kelebeklerin ara boşluklarında göz motifleri yer almaktadır.

7 - Gaydırak (Kaydırak): Birbiri üzerinde diyagonal yönde kayan basamaklı üç hattan meydana gelmektedir.

8 - Çaprazcık (Çengel): Enine geniş bir altıgen içinde yatık 'S' biçimli bir motiftir.

9 - Koyungözü: Birbirine ekli göz motiflerinden meydana gelmektedir.

10 - Mekik baş: Şematik bir mekik biçimindeki motiftir.

Zemin ve Alın Bezemeleri:

Zemin ve alın bezemeleri, kısa kenar bordür sınırının hemen üstünde ve uzun kenarlarda, bazen kenar boyunca ince bir hat şeklinde alın deseni ile bağlantılı olarak, bazen sadece baş üstüne gelen alın deseni bordürlerinde, bazen de orta zeminde bulunan küçük motifler şeklinde uygulanırlar. Bu motiflerde dokumanın kendi atkıları arasına ilave atkı (kalın ve renkli bezeme / nakış atkısı) geçirme (brokar) tekniği uygulanır. Bu teknikte desen atkısı motif sınırları içindeki çözgü aralığında, bezayağı bağlama ile gidiş dönüş yaparak fazladan bir atkı sırası oluşturur. Alın deseni, örtmenin uzun kenarının tam ortasına yerleştirilir. Her iki uzun kenarda da alın deseni vardır ve farklıdır. Böylece farklı ve her iki tarafı değiştirerek kullanma imkânı bulunmaktadır. Bir taraf daha renkli, diğer taraf ise daha sade renklerle yapılır. Bunun nedeni kişinin ruh haliyle ilintilidir. Eğer kişi mutsuzsa daha sade kısmı alına gelecek şekilde kullanır, mutlu ise renkli kısmı alına gelecek şekilde kullanır. Bu durum yalnızca Göynük yöresine has bir kullanımdır. Zemin ve alın deseninde kullanılan motifler arasında en öne çıkanları, goguk (gügük - yaban lalesi), para, kelebek, gaydırak (kaydırak) motifleridir.

1 - Goguk (Gügük - yaban lalesi): Dokumanın boyu yönünde alın kısmında sıralanan V harfi şeklindedir. Bazen birleşen uçlarda farklı renk kullanılarak, bazen içleri farklı renkle doldurularak, bazen de iç içe geçmiş biçimlerde uygulanmaktadır.

2 - Para: Yuvarlak bir top ya da daire biçimindedir. Bu motif de gogukta olduğu gibi bazen ortasında farklı renk kullanılarak bir çiçeğe benzetilmekte, bazen de yarım daire veya oval biçimlerde isimlendirilemeyen süsleme unsurları şeklinde yapılmaktadır.

3 - Kelebek: İki üçgen kanadın birleşiminden meydana gelmektedir.

4 - Gaydırak (Kaydırak): Hem zeminde hem de baş desenlerinde görülmektedir. Baş bezemelerinde kullanılan desenin aynısıdır.

Biçimlendirme Özellikleri:

Örtmelerin kısa kenarlarında uygulanan bordür şeklindeki desenlerde bir motifin tekrarı ile oluşturulan bağlantılı ya da bağlantısız sıralamalı kompozisyonlar görülmektedir. Kısa kenar bordür üstü ile uzun kenar desenlerinde ise bağlantısız sıralamalı kompozisyonlar görülmektedir. Desen ve tokalarda kullanılan ipliklerde, ağırlıklı olarak, renk çeşitliliği sağlaması açısından orlon iplik kullanılmaktadır. Orlon ipliklerin yaygınlaşmasından önce desen ve tokalarda kök boyalar ile renklendirilmiş pamuk ve ipek iplikler kullanılmıştır ancak bu ipliklerde renk çeşitliliği oldukça sınırlı kalmaktadır. Göynük tokalı örtmelerinin en belirgin özelliği, iki kısa kenara bağlanan “toka” adı verilen püsküllerdir; tokalı örtme ismini de buradan almaktadır.

Renk Özellikleri:

Göynük tokalı örtmelerinin zemin renkleri ekru, krem ve beyazın tonlarından oluşur. Göynük tokalı örtmelerinde hardal rengi şeritler bulunmamaktadır. Fitillerde ise beyaz, bordo, yeşil ve sarı renkler kullanılmaktadır. Kısa kenar bordür zemini bordo ya da koyu kırmızıdır. Desen renkleri ise beyaz, koyu ve açık yeşil, parlak sarı ve saman sarısı, açık kiremit kırmızısı, koyu mavi ve siyahtır. Bordür dışındaki desenlerde beyaz hariç bütün renkler kullanılır. Orlon ipliklerin renk bakımından zengin olması kullanılan renklerin çeşitlenmesine sebep olmuştur. Orlon ipliklerin kullanımının yaygınlaşmasından önce dokumalarda kökboyama yöntemi ile renklendirilmiş iplikler kullanılmaktaydı fakat bu yöntemde iplik renklerinde çabuk solmalar meydana geldiğinden aynı zamanda kökboyama için gerekli bitkilere erişimin zor olmasından dolayı kökboyama ile renklendirilmiş ipliklerin kullanımı zamanla azalmıştır.

Üretim Metodu:

Göynük tokalı örtmeleri “düzen” adı verilen dokuma tezgâhında yapılır. Düzen, çam ağacından yapılmış, iki gücülü ve iki ayaklı, yüksek tipte mekikli bez dokuma tezgâhıdır. Bir tezgâhta yerel adları ile “tefe-tarak, kücü (gücü), vicirdek (kuş/makara), selmir/çevirge/göcen/gersiye (selmin), çevirge çomağı/zevle, ayakçak (pedal), çımbar, oklar (ağızlık tahtaları)” bölümleri bulunur. Çözgü ipliklerinin eşit aralıkta dağılımını sağlayan, kamıştan yapılmış ‘tarak’ ve tarağın yerleştirildiği, ileri ve geri hareket edebilen ‘tefe’ atkı ipliklerini sıkıştırmaya yarar. Madeni telden kücü çerçeveleri, aşağı ve yukarı hareket ederek, kücü deliklerinden geçirilen çözgü ipliklerinin arasını açar, yani atkı ipliğinin geçireceği ağızlığı oluşturur. ‘Vicirdekler’ (kuş/makara) ve ‘ayakçaklar’ kücülerin aşağı ve yukarı hareketini sağlar. Selmin (selmir, çevirge, göcen ya da gersiye olarak adlandırılan) bölüme çözgü iplikleri veya dokunan kumaş sarılır. ‘Çevirge çomağı’ selmini sabitleyen çubuktur. Buna bazı bölgelerde ‘el ağacı’ denilmektedir. ‘Çımbar’ ise, dokumanın eninin aynı ölçüde ve düzgün olmasına yardımcı olur. ‘Oklar’ ya da ‘ağızlık tahtaları’ çözgü ipliklerinin karışmamasını ve gerginliğini sağlar. Çözgü ipliklerine ‘eriş’, atkı ipliklerine ‘argaç’ adı verilir.

Dokumaya Hazırlık:

Dokumaya başlamadan önce çözgü hazırlama, yani çözme işleminin yapılması; çözme işleminden önce ise çözgü ipliklerinin haşıllanması (yöredeki ifadesi ile çirışlenmesi) gerekir. Çirışleme çözgü ipliklerine kaygan ve sağlam bir yapı kazandırır. Haşıl sökme işlemi yapılmamaktadır. Bunun sebebi çıkırıkta ip sarılırken haşılın büyük bir kısmının atılıyor olması ve haşıl sökme işleminin yapılmasının tokalı kısmının büzüşmesine (tahrip olmasına) sebep olmasıdır. Çirışleme yörede buğday unu ile “birlikte kaynatma haşılı” olarak bilinen yöntemle yapılmaktadır. 4

kg çözgünlük ipliği çirişlemek için 1 kg un ile 20 lt suya ihtiyaç vardır. Un ılık su ile ezilerek bulamaç haline getirilir ve karıştırılarak çorba kıvamında pişirilir, içine çile halindeki iplikler bastırılarak yaklaşık 30 dakika kaynatılır. Bu süre sonunda sopa ile çıkarılır ve soğumaya bırakılır. Sıkılıp çırpılarak asılır. Çözgüde renkli iplikler de kullanılacak ise, renkli iplik çileleri, öncelik açık renklere verilerek aynı işlemde geçirilir. Çirişlenmiş nemli haldeki çözgü iplikleri, çile halindeki ipi gerdirmeye yarayan ve kolay sarılmasını sağlayan keciye alınarak çıkırık ile masuralara sarılır. Keciye üzerindeki iplik çilesinden çekilen ipliklerle de çözme işlemine geçilebilmektedir. Çözme, çözgü ipliklerinin, tezgâha geçirilmek üzere dokuma özelliğinin gerektirdiği sayı ve uzunlukta, renk sıra ve sayısı izlenerek birbirine paralel duruma getirilmesidir. Çirişlenmiş iplikler nemli halde iken çözme işlemine geçilir. Yer ya da duvar çözeğinde hazırlanarak yumak haline getirilen çözgü ipliklerinin, uç kısmına iplik bağlanarak hazırlanan ağızlığa, bir çubuk geçirilerek ipliklerin karışmaması sağlanır ve yüksekçe bir yere asılır. İplikler sıra takip edilerek bezayağı dokumayı oluşturacak şekilde, önce kücü tellerinin deliklerinden sonra tarak dişlerinden geçirilir. Tarağın ön kısmından sarkan çözgü uçları, küçük gruplar halinde birbirine düğümlenerek bir bez arasına sıkıca dikilir ya da oluşan aralıktan bir çubuk geçirilir. Çözgüler bez ya da çubuk ile beraber gerdirilerek üst selmine sıkıca bağlanır. Kücülerin arkasından uzanan çözgüler, yukardan gelen ipin düzgün bir şekilde yayılarak kücülere gelmesini sağlayan maberin üzerinden düzgün bir şekilde yayılarak geçer ve tezgahın arka bölümünde bulunan ya da tezgahtan 1,5 - 2 metre uzağa döşemeye sabitlenmiş alt selminin altından geçerek tezgahın arka üst bölümüne sıkıca sabitlenir. Kalan çözgü yumağı yüksekçe bir yere asılır. Çözgü ipliğinin tezgâha gerildiği bu mesafeye 'bir gerim' adı verilir. Dokumada atkı ipliği olarak kullanılacak iplikler de çıkırık ile masuralara sarılarak dokumaya hazırlanır.

Dokuma İşlemi:

Dokuyucu, dokumaya hazır hale getirilmiş tezgahın sehpasına oturarak, ayaklarını ayakçaklar üzerine yerleştirir. Dokumaya uygun özellikteki iplik taşıyan atkı masurası mekikteki yuvasına yerleştirilir ve sağ ele alınır. Dokumaya sağ ayakçağa basarak başlanmaktadır. Sağ ayakçak ikinci kücüye bağlı olup, ikinci kücü aşağı doğru inerken, birinci kücü yukarı kalkmakta, dolayısıyla bu kücülerden geçirilmiş olan çözgü iplikleri bezayağı bağlantı oluşturacak şekilde aşağı ve yukarı olmak üzere iki kısma ayrılarak ağızlığın açılmasını sağlamaktadır. Açılan ağızlıktan sağdan sola doğru geçirilen mekik, sol el ile karşılanırken, tefe sağ el ile öne çekilerek atkı ipliği sıkıştırılır. Ardından sol ayakçağa basılırken tefe ileri doğru itilir, mekiğe de soldan sağa doğru geri dönüş yaptırılır. Mekik sağ el ile karşılanırken, tefe bu defa sol el ile öne doğru çekilip atkı ipliğinin yerleşmesi sağlandıktan sonra yeniden itilerek yeniden sağ ayakçağa basılır. Tezgâhlar iki ayakçaklı olduğundan dokuma, bu hareketlerin tekrarlanması ile meydana gelmektedir. Örtmelerin kısa kenarlarındaki kilim desenli bordürler, kilim dokuma tekniği ile oluşturulur. Kısa ve uzun kenarlarda bazen de orta zeminde görülen renkli motifler farklı renk ve kalınlıktaki ilave atkı ipliklerinin çözgü iplikleri ile motif sınırları içinde bezayağı bağlantı kurması ve zemin atkılarını arasına sıkıştırılması suretiyle oluşturulur.

Kısa Kenar Toka Bağlamaları:

Tokalı örtmelerde, yörede toka adı verilen kenar süslemesi uygulanmaktadır. Kısa kenarda fazla bırakılan çözgülerden 5-6 adet alınıp bükülür, aynı yönde bükülen bir diğeri ile birleştirilir ve ters yönde bükülerek çift katlı bükümlü saçak oluşturulur. 1-1,5 cm'lik bükümlü saçak düğümlenerek sabitlenir. 3-3,5 cm. boyunda az bükümlü kırmızı desen ipliğinden hazırlanan püskül, ortasından bükümlü saçak ucuna bağlanır. Tokalar mutlaka kırmızıdır.

Coğrafi Sınır İçerisinde Gerçekleşmesi Gereken Üretim, İşleme ve Diğer İşlemler:

Tokalı örtmeler Göynük ile özdeşleşmiş dokuma ürünleridir. Örtmelerde yer alan baş üstü ve kısa kenar desenleri yöre kültürüne ve geleneklerine bağlı olarak uzun zaman içinde oluşturulmuşlardır. Örtmelerin yapım tekniği ve kullanılan desenler nesilden nesile aktarılan ustalıklarla günümüze ulaşmıştır. Bu sebepten ötürü üretimin her aşaması Göynük'te yapılmalıdır.

Denetleme:

Ürünün üretimini, mahreç işaretinin kullanım biçimini, ürün üzerinde belirtilmesini ayrıntılı olarak denetlemek üzere Göynük Halk Eğitim Merkezinden bir üye, Göynük Kaymakamlığından bir üye ve Göynük Esnaf Sanatkarlar Odasından bir üye olmak üzere toplam üç kişiden meydana gelecek bir denetleme kurulu oluşturulacaktır.

Denetleme yılda en az iki defa yapılacak ve neticeleri rapor haline getirilecektir. Şikayet ya da ihtiyaç duyulduğunda denetleme her zaman yapılacaktır. Denetimlerde, ürünlerin üretim metodunda belirtilen şekle ve metoda uygun olarak üretilip üretilmediği, iplik seçimi, desenlerin ve motiflerin oluşturulması denetlenecektir.